

◀ Володимир Шевченко ▶

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВЩИНИ У 1917-1920 РОКАХ

A Стаття посвячена вопросам возрождения преподавания на родном украинском языке в учебных заведениях разных типов Полтавской губернии. Исследуются исторические причины, препятствующие украинизации школ, а также закрытие вновь открывшихся школ в первые годы советской власти в Украине.

S The article is devoted to the questions of revival of teaching in native Ukrainian language in educational establishments of different types in the Poltava province. Historical reasons, impedimental ukrainyzatsyy of schools, and also closing of the reopened schools, are explored in the first years of soviet power in Ukraine.

Освітня політика російського самодержавства призвела до того, що на початку ХХ ст. з усього українського населення імперії грамотних було лише 13 %. Як зазначено у Звіті Полтавської губернської земської управи за 1905 р., 93 % населення губернії своєю рідною мовою вважали українську. Але грамотних серед українців було лише 14 %, тоді як серед росіян – 42%, євреїв – 52 %, німців – 78 % [1, 28].

У період до 1917 р. існувала напрацьована за останні роки система підготовки педагогічних кадрів. Вона складалася з учительських інститутів, до яких приймали випускників середніх шкіл (навчання тривало 3 роки); учительських семінарій, де навчалися випускники вищих початкових шкіл (навчалися 3 роки); учительські школи духовного відомства: церковно-учительські та двокласні учительські. В останніх готували вчителів школи грамоти, а церковно-учительські були наближені до семінарій з вивченням клерикалізму.

Чимало історичних фактів свідчать про байдуже ставлення земських чиновників до культурних потреб українського населення Полтавської губернії. Так, жителі трьох хуторів Котелевської волості на Полтавщині постановили на сході просити Охтирську земську управу відкрити школу. В замітці, яка була надрукована в українській демократичній газеті “Слово”, розповідається про те, що до селян приїхав чиновник з відмовою:

– Скільки у вас дітей? – спитав він.

– П'ятдесят, – відповів староста.

– А то школи у вас завести не можна, занадто мало учнів. Нехай, як буде 75, – і поїхав [2].

Надзвичайно тяжким було становище народного вчителя не лише на Полтавщині, а й у всіх губерніях України. Найчастіше вчителям доводилося працювати у не відремонтованих, вогких, холодних приміщеннях, а різні вікові групи на одного вчителя вважалися звичайною річчю.

Народні вчителі, працюючи в полтавських селах, відчували у своїй роботі постійний гніт і приниження великодержавної системи. Ціла низка урядовців, а серед них

інспектори, попечителі, справники, постійно слідкували за “благонадійністю” просвітньої роботи, стояли на заваді поширенню народної освіти.

3-6 травня 1917 року відбувся Надзвичайний Полтавський єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, на якому, окрім суто церковних справ, важливе і помітне місце мало обговорення питання про ставлення до існуючої нині державної влади, “українського питання” (всі учасники стоячи співали “Заповіт”, “Ще не вмерла Україна”, проголошували здравиці на її честь), питання правильного перекладу книг Святого Писання, а також усіх “богослужбених” книг на українську мову, про будівництво нових храмів на українській землі у національному архітектурному стилі, і найголовнішим вважалося питання запровадження викладання в освітніх закладах українською мовою. Захоплююче враження на присутніх справила змістовна доповідь викладача Кременчуцького комерційного училища С.Рклицького про необхідність проведення українзації духовних шкіл уже з осені цього року, а також забезпечення освітніх закладів підручниками, написаними саме українською мовою, а головне, забезпечення – “учебных сил”. У своєму виступі він говорить про те, що необхідно ввести вивчення української мови, літератури, історії, географії, етнографії [3, 1129-1131].

Рівно через три тижні, 25-28 травня 1917 року, в Полтаві відбувся перший губернський учительський з'їзд, на якому вперше було представлено матеріали про попередню перевірку (розкладку) сил у стані освіти. Саме на цьому поворотному зібранні представників від освіти, незважаючи на протистояння (як зазначає журналіст із Великої Британії Ярослав Смольський, до делегатів приєдналися сторонні люди, котрі намагалися надати з'їздові антиурядовий зміст, висміюючи Центральну Раду, її самостійність) [4, 8] до правління губернського учительського союзу було обрано таємним голосуванням Віктора Андріївського, вироблено перші стратегічні рішення щодо подальшої роботи місцевого учительства.

Найголовніші з них:

1. Українізація шкіл усіх рівнів та Учительського інституту.

2. Забезпечення шкіл відповідними підручниками та створення українських бібліотек.

3. Відкриття з наступного навчального року перших українських гімназій та політехнічного інституту в Полтаві.

4. Введення до навчальних програм дисциплін з українознавства...

Крім того, делегатами з'їзду були направлені вітальні телеграми до Києва на адресу Центральної Ради, товариства шкільної освіти та попечителю Миколі Василенку [5, 87-88].

З березня до осені 1917 року в Україні було відкрито 57 середніх шкіл, що існували на приватні або громадські кошти.

У 1917 році з утворенням Центральної Ради в Україні взято курс на розбудову національної системи освіти. Із метою ефективного проведення культурно-освітньої роботи за ініціативою М.С.Грушевського в Києві проходили Всеукраїнські учительські з'їзди, які виробили програму українізації шкільництва [6, 65-69]. На всіх цих з'їздах активною була делегація з Полтавщини, яка не лише вносила чимало пропозицій, а й відстоювала їх. П'ята сесія Центральної Ради схвалила постанову про організацію Всеукраїнської шкільної ради і надання їй функцій координатора реформ у галузі освіти. Шкільні округи і дирекції народних училищ ліквідувалися.

Згідно зі Статутом тимчасової організації шкільної ради, на першому ступені шкільного управління стояла колегіальна рада. Вона віддала як господарськими, так і педагогічними справами кожної школи окремо і складалася з педагогічного персоналу навчального закладу та батьківського комітету. Волосне земство мало шкільний відділ, який дбав про матеріальний стан початкових народних училищ у волості. Повітова шкільна рада керувала всіма початковими школами повіту. Вона затверджувала на посади вчителів, обирала шкільних інструкторів, готувала звітні матеріали для земських зборів. Згідно з "Положенням о высших начальных училищах от 25 июня 1912 года" Губернська шкільна рада завідувала вищими початковими училищами [7, 22-23] і педагогічними закладами, популяризувала кращі методи і засоби шкільної роботи за Статутом Тимчасової організації шкільних рад [8, 9-51].

У шкільних радах широко були представлені земські гласні, вчителі початкових шкіл, викладачі середніх навчальних закладів і педагогічних курсів. Міські думи, земські лікарі, священики, різні товариства також делегували своїх членів до шкільних рад. Завдання шкільних управ, їх виконавчих органів у складі голови, його заступника, інструктора, завідувача відділу освіти земської управи та писаря полягало у скликанні з'їздів і нарад, організації роботи вчительських курсів, рекомендації кандидатів на вчительські посади, клопотання про надання матеріальної допомоги, стипендій тощо [8, 51].

Дуже цікавим є для нас нині один документ, підписаний В.Андріївським, коли він обіймав посаду губернського комісара у справах освіти напередодні шкільного 1917 року – "До вчителів Полтавщини". Саме цей документ дає можливість глибше і точніше зрозуміти центральне питання того неспокійного часу "Товариші-вчителі українці й не українці, – всі на Україні суціль! Вашої праці, утіхи й поради чекають українські діти й батьки: цілий український нарід! Вам припало отсе зараз заложити підвалини для нової української школи, що надалі забуває цвітом... Разом понесімо світоч науки української й загальнолюдської до нашого народу... Цілий світ зараз поглядає й на нарід наш, чи ладен він стати до вільного національного життя. Невже у сю хвилю такої ваги історичної забудемо "хто ми: чиї сини яких батьків"? Сміливо ставаймо до роботи! Допмагаймо один одному, піддержімо боязких

та легкодухих, покажемо батькам, що віднині дітям їхнім забезпечені не самий світ, а й тепло від науки в рідній школі! Не забудьмо зараз обов'язків наших до Батьківщини нашої України. Бо хто матір забуває, Того Бог карає" [5, 101-102].

27 жовтня 1917 року Рада революції Полтавської губернії звернулася до громадян із закликом "... во всех учебных заведениях и прочих занятия должны происходить нормальным порядком" [9, 20].

Під тиском народу і педагогічної громадськості України Міністерство освіти Тимчасового уряду змушене було дати дозвіл на введення в усіх народних початкових школах навчання українською мовою, а в учительських семінаріях та інститутах запровадити вивчення української мови, літератури, історії, географії.

У вищих навчальних закладах нарешті дозволялося відкривати кафедри української мови, літератури, історії, права. Таким чином, за кілька років українські школи мали б молоду поросль учителів, котрі викладали б предмети мовою свого народу – українською.

Вимоги якнайшвидше задовольнити потреби суспільства у національній освіті пролунали на I Всеукраїнському учительському з'їзді, що відбувся 5-6 квітня 1917 року в залі педагогічного музею. Після обговорення нагальних освітніх проблем і виступу голови Центральної Ради Михайла Грушевського з'їзд затвердив постанову: "Заснувати Всеукраїнську шкільну раду для організації народної освіти на Україні. З метою демократизації народної початкової школи з'їзд учителів-українців вважає необхідним встановити початкову школу одного типу. Школа на Україні повинна бути національною, тобто українською з забезпеченням прав меншостей" [10, 284].

Ці питання почали вирішуватися не тільки у столиці, а й у регіонах лише з моменту формування Генерального секретаріату з освіти, який очолив Іван Матвійович Стещенко – український літературознавець, письменник (закінчив Київський університет), автор праць про Івана Котляревського, Тараса Шевченка, О.Стороженка, українську драму (писав поетичні, прозові, драматичні твори, перекладав іноземну літературу) [11, 538].

Розвиткові освітньої справи на Полтавщині перешкождала відсутність українських підручників. У газеті "Рідне слово" Г. Хоткевич писав: "Книжок! Книжок! – кричить українське село. Але що ж ми можемо дати, коли за українські книжки нас ще недавно засилали у Сибір, гноїли у в'язниці? І тому ці великі дні застають нас без зброї – без книжок. Треба мати нам український видавничий фонд, і якби кожен кооператив дав на це гроші, закидали б ми село книжками" [12].

Процес українізації, розпочавшись, набирав повних обертів і зупинити його було складно. Це засвідчив другий Всеукраїнський учительський з'їзд, що відбувся у серпні 1917 року. Він сформував Всеукраїнську вчительську спілку з філіями у всіх губерніях України. Значну роль у цьому відіграв з'їзд "Просвіти", що відбувся у вересні 1917 року. Саме на цьому з'їзді було створено Всеукраїнську спілку "Просвіт", яка повинна була займатися позашкільною освітою. З'їзд прийняв рішення, що навчання має бути обов'язковим для всіх хлопців і дівчат, починаючи з восьми років, і безплатним. Було заплановано створення дитячих гуртків за інтересами. Мало бути запроваджене дошкільне виховання.

Пізніше російські партійні ідеологи повернуться до цього питання і у радянських республіках таки буде створено чимало гуртків для дітей.

Вже наприкінці 1917 року було розроблено плани і програми для єдиної трудової школи (загальноосвітньої) з 12-річним терміном навчання.

Для швидкої дерусифікації шкіл у Полтаві та Кременчуці для вчителів створювалися курси українознавства.

Чимало уваги приділялося підготовці і виданню шкільних підручників.

Крім українських народних шкіл і гімназій, на Полтавщині були відкриті реальні і комерційні школи.

За часів розбудови української державності земства виступали повноправними органами шкільного управління. Вони відігравали провідну роль на місцях у проведенні політики уряду щодо українізації освіти. Губернські та повітові управи запроваджували в початкових школах навчання українською мовою, відкривали учительські курси з українознавства, друкували україномовні підручники.

Впродовж 1917-1918 рр. за сприяння губернського комісара у справах освіти Віктора Андріївського була відкрита ціла мережа як міських, так і сільських українських гімназій. На жаль, не знайшла підтримки, навіть серед однодумців, спроба губернського комісара з освіти змінити московські назви іменних стипендій у навчальних закладах Полтавської губернії на нові українські: імені Святого Володимира, імені гетьманів Мазепи і Орлика, імені митрополитів Петра Могили і Андрія Шептицького.

22 лютого 1918 року в своєму щоденнику О.О.Несвіцький, відомий полтавський лікар, науковець, занотував: "Из Харькова приезжает в Полтаву для борьбы с Центральной Радой Антонов (Овсеенко)... Появился декрет: Постановление Государственной комиссии по просвещению.

1. О закрытии учебных заведений в местностях, где объявлена всеобщая мобилизация.

1) В местностях, где объявлена всеобщая мобилизация, советам народного образования при Совете рабочих депутатов, а там, где их нет, – Советам рабочих, солдатских и крестьянских депутатов предоставляется право закрывать учебные заведения и разрешать выдачу аттестатов и переводов в следующий класс на основании отзывов педагогических советов за истекшую часть года.

Примечание: принципы автономии школы будут разработаны и опубликованы особо.

2) Всем лицам, желающим занять должность преподавателей, воспитателей или врачей учебных заведений, предлагается приступить к подаче о том заявлений в совете народного образования...

Примечание первое:

при заявлениях желателен приложенный следующих документов:

- 1) свидетельство об образовании;
- 2) удостоверение о педагогическом опыте;
- 3) рекомендации политических партий или иных организаций;
- 4) изложение своих педагогических общественно-политических взглядов и т.д.

Примечание второе:

отсутствие звания учителя или отсутствие диплома не является безусловным препятствием к занятию должности, и лица, не удовлетворяющие требованиям в этом отношении, могут быть допущены к занятию школьной должности.

3) Все неизбранные преподаватели, за исключением лиц, проявивших саботаж, сохраняют свое содержание до конца учебного года, т.е. до 1 сентября 1918 г.

Народный комиссар по просвещению Луначарский Секретарь Дмитрий Дашенко" [9, 40-41].

Освіта в Україні у 1917-1918 роках велась українською мовою в усіх типах шкіл, учительських семінаріях, на різних курсах.

У щоденнику О.О.Несвіцького зазначено: "29 марта/11 апреля (1918). Получено распоряжение от украинского министра народного просвещения о прекращении учебных занятий с 19 мая. Экзаменов не будет, перевод по годичным занятиям. Радой издано распоряжение о делопроизводстве во всех учреждениях на украинском

языке..." [9, 51].

Найбільше для відновлення української культури у часи визвольних змагань було зроблено Українською Державою, яку очолював гетьман Павло Скоропадський, а Міністерство вищої народної освіти і мистецтв очолював професор Микола Василенко (український політичний діяч, історик держави і права, член Конституційно-демократичної партії; у травні 1918 року – міністр вищої народної освіти і мистецтв і тимчасово – виконуючий обов'язки міністра закордонних справ Української Держави. Проводив політику поступової українізації учбових закладів. Один з ініціаторів створення Академії Наук України, а у 1921 обраний її президентом. У 20-х роках очолював Комісію з вивчення українського права, редагував її видання) [13, 346].

13 серпня 1918 року О.О.Несвіцький у своєму щоденнику коротко занотував: "Совет Министров выработал закон о введении в 1918-1919 гг. преподавания на украинском языке" [9, 63]. Питання введення викладання українською мовою у школах різних типів вирішувалося не так добре, як хотілося тим, хто бажав відродження співукої української мови. Нагальним це питання фактично було у 1917-1919 роках. Чимало чиновників, незважаючи на різні розпорядження, продовжували свою "гру" і у багатьох навчальних закладах викладання так і залишилося російською мовою.

У складний політичний і економічний час 1918 року все ж були відчутні досягнення уряду України в галузі освіти. Для початкових шкіл було підготовлено кілька мільйонів україномовних підручників. Розпочали діяльність більше 150 українських гімназій, вступ до яких був вільним для дітей робітників і селян. Незважаючи на німецько-австрійську окупацію, вперше в Україні було створено Національний архів і Центральну бібліотеку, а в листопаді було засновано Українську Академію наук.

Уряд Скоропадського рішуче проводив політику українізації духовного життя, особливо у сфері освіти. Першим кроком Міністерства у цій справі стала титанічна робота щодо запровадження єдиної трудової школи, проект якої був розроблений ще Центральною Радою. Разом з відкриттям нових шкіл українізувалися старі російські гімназії. Наприкінці 1918 року в Україні працювало 47208 народних шкіл, 1210 вищих початкових шкіл, 474 чоловічі і 262 жіночі гімназії, 91 комерційна школа, 70 реальних, 18 торгових і 18 духовних шкіл. Важливо відмітити, що для незможних учнів призначалися стипендії.

Історія розпорядилась так, що вже у січні 1919 року до Полтави вступили більшовики, і колесо прекрасних перетворень закрутилося зовсім в іншому непередбаченому напрямку. Багатьом просвітителям, як і багатьом українцям, довелося назавжди покинути рідну Полтаву ...

На початку березня 1919 року за ініціативою завідувачки відділом позашкільної освіти Наркомосу С.Гопнер серед делегатів III Всеукраїнського з'їзду рад було проведено анкетування з питань організації освіти. У своїх відповідях делегати зазначили, що на місцях мали перевагу освітні осередки, створені за часів УНР, разом з тим "нових починів ще не було" [14, арк.60].

Роки війни, громадянська смута призвели Україну до стану економічної катастрофи. На багато років назад був відкинтий український народ і у своєму культурно-просвітницькому розвитку. Найбільше постраждала, а фактично – була зруйнована система народної освіти: якщо на кінець 1918 року в Україні налічувалося 47208 шкіл, то, за свідченням голови Ради народних комісарів УСРР Х.Раковського, в 1921 році шкіл діяла 22601, в них навчалось 1852 тис. учнів.

Через відсутність елементарних умов для навчання більшість шкіл у містах і селах Полтавської губернії були закриті, жакливим був матеріальний стан учителів. На

жаль, у той час значна частина національно свідомої української інтелігенції зайняла вичікувальну позицію стосовно культурної політики радянської влади і саме через те, що багато компартійних і державних діячів Радянської України відверто ігнорували важливу роль національного питання у розвитку суспільних відносин. Вони фактично не лише виступали, а й були проти намагання українців самим визначати свою долю, виявляли бундючність щодо української мови і літератури, щодо культури і культурної спадщини українського народу.

Навесні 1920 року більшовики почали закликати українських учителів повернутися до своєї праці, щоб спільно з радянською владою долати труднощі післявоєнного відродження. У одному з таких закликів писалось: "Радянська влада оголошує відродження національної школи на трудовому принципі, звертається до вчителів зробити Українську трудову школу центром виховання бідноти як дійсно реальної революційної сили" [15, 56].

Деякі більшовики почали вбачати у культурно-освітній роботі знаряддя будівництва соціалізму, але підходили до реалізації її завдань з класових позицій. Саме таке бачення було чітко сформульоване С.Гопнер, котра була завідувачкою позашкільним відділом Всеукраїнського наркомату освіти: "Просвіта за часів революційної епохи, oprіч того, що повинна стати на службу революційному класу, піддати його під керівництво всі свої джерела й матеріальні надбання, ще й повинна сама революціонізуватися в особі своїх втілень і перейматися духом та ідеалами робітничого класу. Духом революційного марксизму" [16]. Головну роль у процесі культурних перетворень на селі радянські діячі відводили незаможним селянам, на яких можна було впливати як завгодно, бо вони були неписьменними і турбувало їх більш за все власне господарське угіддя.

Український філософ М.Молчанов, аналізуючи національні витоки тоталітаризму в Радянському Союзі, констатував: "Політика молододі радянської держави, що дістала у спадщину космополітичні переконання колишніх російських революціонерів, робила наголос на будівництві могутньої унітарної держави. Національна культура і державність при цьому нехтувались як щось зайве і непотрібне" [17, 36].

Упродовж 1919-1920 рр. на території України, зайнятої військами Червоної Армії, поступово встановлювалася радянська влада. У сферу освіти вводилися декрети і постанови більшовицького уряду. Досвід будівництва радянської школи, на той час уже набутий Росією, переносився в Україну. Згодом усі типи початкових народних училищ реорганізовувалися у семирічні навчальні заклади. Земські установи було ліквідовано, а їх функції передано Радом робітничих, солдатських та селянських депутатів.

З точки зору правового забезпечення діяльності органів земського самоврядування у сфері початкової освіти простежуються два етапи.

Перший – 1912-1917 рр., відзначається новими можливостями участі земств у керівництві шкільною освітою. Посилився земський вплив в училищних радах за рахунок кооптації в їх члени голів земських управ і земських лікарів. Новими організаційними формами управління початковими народними училищами стало створення при земських управах відділів у справах народної освіти та педагогічних бюро.

Другий – 1917-1920 рр., за часів розбудови української державності, коли викристалізувалася ідея створення національної системи освіти і були зроблені перші практичні кроки у справі українізації шкіл, важливе значення у проведенні політики уряду на місцях належало земствам. Вони виступали повноважними органами шкільного управління. Це був надзвичайно відповідальний етап в історії української освіти.

Незважаючи на те, що питання організації ефективно діючої мережі шкільних закладів вважалося їх не найголовнішим, серед значного кола проблем, що доводилося вирішувати центральним і місцевим органам освіти, було вирішення питання освіти для національних меншин. Працюючи в архівах і зіставляючи різні форми звітності відповідних державних організацій і установ, можемо стверджувати, що для процесу становлення національних шкіл були притаманні як загальні риси шкільного будівництва в Україні, у першій половині 20-х років, так і певні його особливості. Лише за три роки – з грудня 1920 по січень 1924 – загальна кількість шкіл в Україні, в основному тих, що були відкриті у 1917-1919 роках, скоротилася на 6172 [18, 33]. Процес "скорочення", а фактично закриття україномовних шкіл, був характерним і для національних шкіл, лише відбувався більш уповільнено (на місцях були патріоти, котрі знаходили гроші на утримання українських шкільних закладів) і стосувався іноді тільки шкіл для окремих національних меншин.

У Полтавській губернії налічувалось єврейських шкільних закладів: 1920 рік – 20, 1921-й – 29, 1922-й – 26, 1923-й – 19. Дещо інший вигляд має динаміка кількості німецьких трудових шкіл: 1920 рік – 3, 1921-й – 3, 1922-й – 2, 1923-й – 2 [19, арк.25].

Безумовно, подібна кількість шкільних закладів не могла задовольнити навіть мінімальних потреб національних меншин у отриманні ними освіти рідною мовою. Інспектура національних меншин підвідділу Кременчуцького повітового відділу народної освіти повідомляла в Центревбюро Раднацмену НКО України: "Мережа єврейських навчальних закладів по Кременчуцькому округу надзвичайно мала. Єдина трудова школа охоплює не більше 8-10 % єврейських дітей м. Кременчука. Такий стан справ відображається на всій політико-виховній роботі серед єврейських мас" [20, 197].

Подібні сигнали на той час були непоодинокими. Вони відображали загальну картину стану шкільної освіти для національних меншин не лише у Полтавській губернії, а й у всій Україні.

Література

1. Отчет Полтавской губернской управы за 1905 г. – Полтава, 1906. – С.28.
2. Слово. – 1907, 1 вересня. – № 17.
3. Полтавские Епархиальные ведомости. – 1917. – № 14. – С.1129-1131.
4. Смольский Я. Мж Заходом і Сходом // Освіта. – № 9-10. – С.8.
5. Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. – Полтава, 1917. – № 4-5-6. – С.87-88; 101-102.
6. Педагогичний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини. – 1917. – №7-12. – С.65-69.
7. Журнал Министерства народного просвещения. – 1912. – №9. – С.22-23.
8. Педагогичний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини. – 1917. – №1. – С.49-51.
9. Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смуги 1917-1922 рр. – Полтава, 1995. – С. 20; 40-41; 51; 63.
10. Постанова в справі організації освіти, винесена Всеукраїнським учительським з'їздом // Український історик. – 1984. – Ч.4. – С.284.
11. Українська Радянська Енциклопедія: Українська Радянська Соціалістична Республіка / Гол. редколегія М.П.Бажан, О.К.Антонов, Ф.С.Бабичев, Б.М.Бабій, А.Ф.Денисов та інші. – у 12 томах. Вид. 2-е. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1983. – Т.10. – С.538.
12. Рідне слово. – Полтава, 1917, 1 квітня. – № 1.
13. Современная украинская энциклопедия. Справочное издание в 16-ти томах. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2004. – Т.2. – С.346.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.166, оп.1,спр.473 ("Опросні листи делегатів II Всеукраїнського з'їзду рад"), арк. 60.
15. Андрієвський В. Микола Лисенко в соту річницю народження 1842-1942. – Львів, 1921. – С. 56.
16. Гопнер С. Освіта і революційна пропаганда // Позашкільна освіта. – 1919, 27 липня. – № 2.
17. Молчанов М.О. Про національні витоки тоталітаризму в СРСР // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 11. – С.36.
18. Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967). – К., 1968. – С.33.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.166, оп.3,спр.1011, арк.25.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.166, оп.5,спр.835, арк.197.

Геннадій Москалик

СТАН РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНОЇ ОСВІТИ МІСТА КРЕМЕНЧУКА В ПОВОЄННІ РОКИ

На розвиток та досягнення сучасної освітньої галузі міста Кременчука вплинули історичні передумови її формування, збереження традицій дореволюційної та радянської школи, досвід і педагогічні надбання учительської громади міста.

Метою нашого дослідження було з'ясування мережі, кадрового складу, матеріально-технічного стану, режиму функціонування та розвитку освітніх закладів міста в перші дні після визволення міста Кременчука від загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

Було зроблено спробу порівняти стан освіти Кременчука в довоєнні та післявоєнні роки.

У багатьох працях науковців, які досліджували історію Кременчука (Д.Вирський, В.Крот, О.Осташко, П.Стегній, В.Юшко т. ін.), велика увага зверталася на соціально-економічне, культурне та політичне життя міста. Детально висвітлювалися теми індустріалізації та будівництва міста середини 40-х рр. ХХ ст. Але маловивченими залишаються питання організації роботи закладів освіти у перші післявоєнні роки, не досліджено стан мережі освітніх закладів.

Радянські війська визволили м.Кременчук 29 вересня 1943 року. Незважаючи на соціальні, економічні та інші проблеми, партійна та радянська влада вже 1 жовтня 1943 року створила Кременчуцький міський відділ народної освіти, поклавши на нього обов'язок термінового, якісного відродження освіти зруйнованого міста.

Починаючи з 30 вересня 1943 року, до Кременчука поверталися мешканці, які були евакуйовані. Вони побачили жахливу картину: палали пожежі, чулися вибухи. Фашисти замінювали громадські споруди, житлові будинки, вулиці та дороги. Цілі квартали лежали звалищами цегли, арматури, уламків меблів тощо. А в Крюкові залишилися непошкодженими два двоповерхових будинки, клуб ім. Котлова, школи №8 та №9, залізнична станція Крюків.

Під час окупації фашисти розграбували й зруйнували всі промислові підприємства, культурно-освітні заклади, комунальне господарство, історичні пам'ятники. Збитки народного господарства Кременчука складали астрономічну цифру – понад мільярд карбованців [12].

Крім першочергових продовольчих питань, питань водопостачання, які намагалась вирішити радянська влада, були питання розгортання відбудовних робіт на промислових підприємствах, обліку устаткування, сировини, робочої сили, забезпечення охорони майна, нововведення мосту й ремонту шляхів. Поряд із цим голова міської Ради трудящих, депутат Верховної Ради СРСР О.Будній займався питанням налагодження роботи шкіл та навчальних закладів, торговельної мережі та громадського харчування, медичних і культурно-освітніх установ. У цей час робота виконкомів пильно контролювалась міським комітетом комуністичної партії, який очолював А.І.Бурау [8, 111].

Заклади освіти почали розташовувати у напівзруйнованих та пристосованих приміщеннях. Мережа складалася з 13 денних шкіл, з яких 5 знаходилися в Крюкові. Також діяли допоміжна школа, школа для глухонімих [9, 11-12], дитячий будинок, 2 дитячі садки.

За умов величезної розрухи, нестатків, соціально-економічних проблем відбудувати та обладнати за корот-

кий строк госпіталі для поранених, навчальні заклади можливо було лише за активної допомоги кременчужан. Вирішенням цих питань поряд із партійними органами займався міський комітет комсомолу. Комсомольці влаштовували благодійні заходи, проводили концерти для поранених, працювали на новобудовах шкіл після закінчення робочого дня [8, 113].

Жителі Кременчука самовіддано працювали на відбудові шкіл. Якщо в лютому 1944 року в місті були відбудовані одна середня, три неповних середні, а в Крюкові – одна середня, дві початкові школи, в яких навчалось 2820 учнів, то в лютому 1945 року – 11 середніх і неповних середніх шкіл, у яких навчалось вже 6919 учнів.

Поряд із загальноосвітніми школами почали діяти і три технікуми, дві школи фабрично-заводського навчання (ФЗН), два ремісничих училища. Велике значення у зв'язку з потребою народного господарства післявоєнної країни в робочих руках, тим більше кваліфікованих, приділялося трудовому вихованню школярів. У рамках суспільно-корисної праці учні разом із дорослими відбудовували школи, виготовляли лабораторне обладнання, меблі, закладали сади при школах, споруджували спортивні майданчики тощо. Вони після занять працювали для потреб фронту, збирали кошти, металобрухт у фонд оборони. Поряд зі школами відбудовувалися дошкільні та культурні заклади. Уже в 1944 році в місті працювали чотири дитячих садки, шість бібліотек, кіно- і драматичний театр ім. Саксаганського [8, 114].

Звичайно, це не повною мірою задовольняло потреби міста. Це не йшло ні в яке порівняння з довоєнним Кременчуком. У середині 30-х років абсолютна більшість робітників фабрик і заводів Кременчука були охоплені різними формами виробничо-технічного навчання, або здобували освіту в технічних школах, технікумах. У місті діяли 22 загальноосвітні школи, 7 шкіл для дорослих, робітничий факультет, 3 школи фабрично-заводського учнівства, 8 технікумів – машинобудівний, залізничний, будівельний, сільськогосподарський, два медичних, педагогічне, культурно-освітнє училища. [10; 5]

Як зазначає історик О.Осташко, в довоєнному Кременчуці велася підготовка кадрів і у вищих навчальних закладах. У 1936 році був відкритий Кременчуцький учительський інститут. Він готував учителів 5-7 класів загальноосвітньої школи. Студенти навчалися на факультетах української мови і літератури, російської мови і літератури, фізико-математичному, іноземних мов – англійської, німецької і французької. У 1940 році в учительському інституті навчалось 565 студентів. У 1939 році в місті був заснований педагогічний інститут, у який влився і учительський інститут. Спочатку тут навчалися тільки студенти-заочники. В 1940 році в інституті була запроваджена денна форма навчання на факультетах української та російської мови і літератури, математичному. На першому курсі стаціонару навчалось 208 студентів, а на першому і другому курсах заочного відділення – 905 юнаків і дівчат. Знаходився педагогічний інститут на вулиці Гоголя. В зв'язку з початком війни інститут припинив підготовку вчительських кадрів і більше не відновлював свою роботу. Діяв у місті і Кременчуцький медичний інститут, заснований у 1932 році на базі медичного училища. У 1934 році цей інститут було

переведено до Полтави, а влітку 1936 року розформовано: 2-й курс переведено в Дніпропетровськ, 3-й – у Вінницю, 4-й – у Харків і Сталіно (тепер Донецьк), а студентів вечірньої форми навчання – у Київ [8; 76].

Зважаючи на те, що роки війни позбавили можливості закінчити середню школу багатьох людей, постановою Кременчуцької міської Ради депутатів трудящих від 30 липня 1945 року вечірня школа робітничої молоді була реорганізована в середню вечірню школу для дорослих у м. Крокові [7].

Післявоєнна влада турбувалася про мережу культурно-освітніх закладів. Діяла музична школа, яка включала клас народних інструментів та клас фортепіано. Для навчання дітей гри на музичних інструментах міським відділом освіти залучалися відповідні фахівці.

Підвищення культурного рівня населення міста в цілому було неможливим без бібліотеки. Наказом відділу народної освіти від 15.10.1943 року було створено міську бібліотеку, штат якої складався із завідувачою М.С. Бувало та 3 бібліотекарів. У перші дні роботи бібліотека звернулася до населення із закликом поповнити книжкові фонди добровільними пожертвуваннями [1].

Завданням органів влади була організація літнього відпочинку школярів та їх зайнятості у вільний час. Із цією метою влітку 1945 року відділ народної освіти створив на базі школи №6 (у пристосованому приміщенні, на третьому поверсі) дитячий піонерський табір для 400 дітей. Але робота табору мала низку суттєвих проблем: у харчуванні дітей рідко були гарячі страви, що свідчить про нестачу продуктів, відсутність кваліфікованих кухарів і низький рівень організації харчування й відпочинку. Непродуманою була розстановка кадрів і рівень виховної роботи, що призвело до негайного втручання в роботу табору працівників відділу народної освіти та зміни педагогічного складу та керівництва табору [5].

Брак кваліфікованих педагогічних кадрів, відсутність у них досвіду роботи, безпритульність, бродяжництво, трирічна перерва у навчанні іноді призводили не лише до порушень в організації навчального процесу в освітніх закладах міста, але й до кримінальних злочинів, грубих хуліганських дій.

Наказами завідуючого Кременчуцького міського відділу народної освіти вказується на бійки між учнями, особливо юнаками, грубу лайку, куріння. Учні приходять до школи з насінням і насмічують у класах і коридорах. „У результаті незадовільного нагляду за поведінкою учнів 03.03.45 р. сталась бійка групи учнів 3-ї школи з учнем 4-ї школи, в результаті якої учневі 3-ї школи нанесено ножову рану” [3].

Народним комісаріатом освіти СРСР розроблено „Правила поведінки учнів шкіл”. Введення цих Правил зобов'язувало учнів суворо їх дотримуватися, а педагогам слідкувати за цим. Розгорнуте з цього приводу обговорення в пресі повинно було сприяти забезпеченню дисципліни в масових школах, вихованню свідомого громадянина та захисника Вітчизни [2].

Керівники шкіл „розгорнули ділову й здорову критику роботи окремих учителів, викривши причини відсутності в школах справжньої свідомої, культурної поведінки учнів” [11].

Тогочасний учитель повинен був займатися не лише викладанням свого навчального предмета, а ще й вести виховну, просвітницьку та ідейно-політичну роботу в місті, в мікрорайоні школи, контролювати зайнятість учнів школи у вільний від навчання час.

Проводилась певна робота з організації праці педагогів. Розпорядженням Кременчуцької міської Ради депута-

тів трудящих від 16.01.45 р. встановлено робочий день з 9.00. до 18.00 [4].

Три міському відділі освіти діяв педагогічний кабінет зі штатною кількістю 2-х працівників. Це свідчить про те, що керівництво освіти міста дбало про зростання професійного рівня педагогічних працівників, надавало допомогу молодим, малодосвідченим педагогам, а також тим учителям, які не мали відповідної фахової освіти. Вчителями призначались демобілізовані, скалічені та непридатні до подальшої строювої служби фронтовики. Працівниками методичного кабінету також проводилася пропагандистська та ідеологічна робота з педагогами шкіл міста. Військові керівники шкіл проходили курси підвищення кваліфікації в м. Лубни, де діяв навчальний центр для підготовки молодого бійця на фронт, для перепідготовки запасу, а також проводилися навчання військових керівників шкіл та інших типів навчальних закладів.

Серед порушених питань потребували додаткового вивчення проблеми діяльності керівних кадрів як шкіл, так і міського відділу. Залишалися невивченими причини плінності кадрового складу директорів шкіл, керівників міського відділу народної освіти, можливих репресивних заходів щодо них. (Лише за неповних два роки з кінця 1943 по 1945 рік на посаді завідуючого міського відділу народної освіти перебували, змінюючи один одного, 3 керівники: Демиденко – в подальшому політінспектор міськвно, Немченко – звільнений як „такий, що не забезпечив керівництва міськвно” та Величко). Слід урахувати, що в цей період законодавство СРСР застосовувало методи кримінальної репресії до працівників підприємств та установ навіть за спізнення на роботу. Не важко уявити подальшу долю керівників освіти міста Кременчука, які „не забезпечили керівництва міськвно”. Це питання не досліджене остаточно і є приводом для подальших історичних розвідок. Також потребують додаткового з'ясування причини масового виїзду вчителів міста в листопаді 1945 року до Рівненської області, невивченими залишаються кількість фахівців, їхній вік та подальша їхня професійна та особиста доля на Рівненщині.

Отже, незважаючи на певні недоліки щодо організації навчально-виховного процесу в закладах освіти міста, в перші післявоєнні роки було створено дієву систему надання освітніх послуг, здійснювалась робота по підготовці, розстановці педагогічних кадрів, по створенню матеріально-технічної бази шкіл, діяли заклади по вихованню дітей-сиріт, задовольнялись освітні попити населення міста в дошкільній, середній, вечірній, позашкільній освіті, забезпечувались зайнятість і відпочинок дітей у літній період.

Література

1. Наказ від 02.08.45 р. №73 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1945 р.)
2. Наказ від 03.11.45 р. №20 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1945 р.)
3. Наказ від 14.06.45 р. №49 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1945 р.)
4. Наказ від 14.11.45 р. №12 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1945 р.)
5. Наказ від 15.10.43 р. №12 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1943 р.)
6. Наказ від 16.01.45 р. №162 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1945 р.)
7. Наказ від 20.07.45р. №63 // Книга наказів Кременчуцького міського відділу народної освіти (1945 р.)
8. Осташко О. та ін. Нарис історії Кременчука. – К.: Берізка, 1995.
9. ПАПО. – Ф.139., оп.1, спр. 1. – Арк. 11-12.
10. ПАПО. – Ф.139., оп.1, спр. 125. – Арк. 5.
11. Режим и стиль советской школы // Учительская газета. – №7. – 07.02.1945.
12. Робітник Кременчуччини. – 1943. – 23 жовтня.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ САКРАЛІЗОВАНИХ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ПОЛТАВСЬКИХ РОЗПИСАХ

A *Рассматриваются женские образы в полтавских росписях по дереву, обращено внимание на их большой педагогический потенциал.*

S *Women forms in Poltava Painting on the wood are examined in the article. The author pays attention to their big pedagogical potential.*

Ключевые слова: полтавская художественная роспись, женские образы, педагогический потенциал.

Серед пріоритетних напрямків розвитку сучасної художньої освіти – відродження національних традицій і ґрунтовне дослідження окремих видів народного мистецтва, формування національної свідомості, любові до рідної землі, формування розвиненої духовності.

З поняттям духовності, за твердженням О. Рудницької, “співвідноситься світоглядна позиція, яка санкціонує культурний спосіб життя, констатує сутність культури як сферу загальнолюдських цінностей і в такий спосіб виступає критерієм справжнього людського прогресу. Звідси випливає важливий висновок щодо потреби формування в освітньому процесі гуманістичного світогляду, тобто розвитку таких якостей свідомості й діяльності людини, що акумулюють у собі знання та розуміння вищих духовних ідеалів, здатність керуватися ними на практиці” [4, 11].

Витоки українського народного світогляду, на думку О. Я. Ткаченка – ще в трипільській культурі. “Саме трипільці-орії, будучи субстратом українського народу, заклали основи нашого національного світогляду й витворили ті своєрідні традиції, яких немає в інших народів і наших теперішніх сусідів і які значною мірою збереглися в українському народі до наших днів” [7, 11].

Пізнанню світогляду українців присвятила своє дослідження В. Шахрай. Автор наголошує на важливості використання надбань народного світогляду в сучасній виховній діяльності і виділяє важливі поняття, принципи, ідеали світогляду, а саме:

- 1) пошанування природи, відчуття органічної єдності з нею, прагнення зберегти її та захистити;
- 2) ставлення до землі як до святині;
- 3) любов до рідного краю, готовність відстоювати його волю та інтереси;
- 4) утвердження культу матері й дитини;
- 5) активна участь людини у боротьбі протилежних світових сил на боці добра;
- 6) оптимістичне, життєстверджуюче сприйняття навколишнього світу, відсутність глибокого песимізму та крайнього оптимізму;
- 7) спрямованість до світу краси, гармонії, досконалості, шляхетності;
- 8) культ роду, шанування родини, повага до старших;
- 9) емоційне, високо поетичне, одухотворене сприйняття навколишнього буття;
- 10) пріоритет “серця” над головою” [8, 20].

Відслідкувала еволюцію образу Великої Жінки-Матері в різних проявах народного мистецтва як у матеріалі, так і в часі Л. Саннікова у статті „Благослови,

мати” [5]. Для осягнення глибин цього образу дослідниця наводить цитату з праць Ф. Кейпера: „Дерево Життя – один із найважливіших мотивів у багатьох космоніях... висловлювалось припущення з точки зору пренатальної психології, що це дерево являє собою пуповину: є частка істини в гіпотезі про те, що цей міф „якимось чином” відображає ембріональний розвиток людської істоти...” [5, 51]. Вона цитує видатного українського вченого В. Даниленка (монографія „Космогонія первісного суспільства”): „Першостворений образ „Оранти” як найдавніший антропоморфний образ самої землі, яка закликає до себе для запліднення прихильність небесних сил...” [5, 51].

Значний педагогічний та естетичний потенціал має образ Великої Жінки-Матері, який зустрічається на полтавських олійних розписах на дереві. На мальованих дерев’яних виробах Полтавщини зустрічаються різні типи сакралізованого образу жінки.

Розглянемо основні з них.

Найдавнішим за походженням, на наш погляд, є зображення Матері-землі, як стихії плодючості, від якої залежить створення та продовження життя на Землі [3, 178-180]. Образ Матері-землі, Великої Богині-матері зафіксований на скринях ХІХ – поч. ХХ ст., але походженням подібна орнаментальна структура сягає глибини тисячоліть, а те, що цей образ дійшов до нашого часу, свідчить про його стійкість та про особливу святість для українського народу. На полтавських розписах Велика Богиня малювалась у вигляді жінки-квітки-дерева. Голова – стилізоване „яблуко” – квітка. Основа елемента – червоний круг з позначеною верхівкою, нижче від якої – мазками „зернятками” зображені крапельки води, тобто, всередині круглої кольорової плями поєднані дві стихії: вогню та води. Червоний диск з внутрішнім заповненням ззовні обрамлено кількома парами видовжених „зерняток”-рук, що зведені догори у проханні врожаю та добробуту.

Торс богині має трикутну форму і зображений кількома широкими прямими видовженими „зернятами”, які сходяться до нижньої частини червоного диску. Руки-пелюстки богині спрямовані вгору, до сонця, проте, загалом, у композиції три зображення сонця, які, очевидно, можна розглядати як вранішнє (ліве), денне (вгорі) та вечірнє (з правого боку). Ілюзія сонячного руху досягається за допомогою „кривих” зерняток, розташованих навколо центру обертання. Взагалі, все зображення, хоч зовні і статичне, має надзвичайну внутрішню енергію. Композиція має контрастний колорит – на холодному темно-зеленому тлі – жовтогарячо-червоне зображення. Контраст зобра-

ження підсилюється застосуванням білих та чорних „оживок” – дрібних додаткових елементів (рисочок, крапочок, травички).

Звернемось до іншої орнаментальної структури, яку можемо трактувати як образ Рожаниці. Основна з характерних прикмет образу – розпластаність, широка розкинутість кінцівок, що єднає мальовані Рожаниці з вишитими на рушниках [2, 45]. Основні елементи богині – у вигляді квітів-плодів. Наприклад, руки та ноги – у вигляді коронованої шипшини, голова – також у вигляді шипшини, але пишніше оздобленої, черво – велике „яблуко”-троянда, з яким тоненьким стеблом-пуповиною з’єднана дитина-плід. Колорит композиції – контрастний. На синьому холодному тлі зображені червоно-жовтогарячі елементи, значущість яких посилена білим кольором. Пом’якшує контраст основних елементів і тла використання зеленого листа між червоними квітами-плодами. Розглянуте нами зображення – одночасно і образ жінки в час народження дитини, і момент моління за своє дитя і за всю землю, і втілення ідеї Світового дерева.

Найчастіше на мальованих дерев’яних виробках зустрічаються антропоморфні „вазони” – образ Світового дерева, графічний вираз „одного з найстародавніх загальнолюдських уявлень про устрій світу, про вертикальну систему градацій і перетворень в ньому” [1, 64]. Полтавські „вазони” – це більш пізні трактування образу Рожаниці, на місці дитини або черева – квітковий горщик чи цибулинка у розтині, з якої проростає чарівне дерево, або основою є маленьке червоне сонечко в обрамленні цяточок, інші ознаки „рожаниці” зберігаються. Основні елементи вазонів, які за змістом є важливими, – виділяються. „Важливі” елементи малюють більшого розміру, детально проробляють, простір між основними елементами наповнюють додатковими, меншими за розмірами та більш узагальненими. Хоча зображення переважно мають вигляд „букета у вазі”, проте загальні композиційні напрямки, підсилені гілками та стеблами чи видовженим листям, чітко простежуються, і при пильнішому спогляданні можемо окреслити антропоморфний образ. Навіть у „вазонах” із послабленими основними напрямками, без стебел і довгих гілок, проглядається первісна композиційна схема. Такі „вазони” особливо внутрішньо піднесені, урочисті.

На Полтавщині мотив „вазон” спостерігаємо переважно в оздобленні чола весільних скринь, пастівників, таць, тарелей, тарілок, стін „митих” хат т. ін.

„Вазони” мають певні відмінності в залежності від розташування.

Найбільш умовне трактування „вазонів” – на тарілках, тацях, тарелях, пастівниках через обмежений простір декоративного поля і через те, що на згаданих виробках „вазон” – складова загальної композиції.

Найпишнішими і найбільшими за розміром були „вазони”, мальовані на стінах „митих” хат. Місця для розпису було достатньо і майстри „розходились” на пів стіни, а то й на всю стіну. „Вазони” складались із багатьох елементів, та й розміри складових були великими. Основні елементи – „яблука”, пишні троянди, тюльпаноподібні квіти.

Та найрізноманітнішими були „вазони” на весільних скринях. Одне з найпочесніших місць „дерева життя” – на чолі скрині. Розглянемо типовий зразок полтавських мальованих виробів – скриню (с. Великі Будища, друга половина XVIII ст.) Для зручності скористаємось методом розгортки (за М.Юр).

Чоло скрині має тричастинний поділ – велике центральне поле в обрамленні з боків двох невеликих. Велике декоративне поле прикрашає антропоморфний „вазон”, а два менших – „гілки”-„бігунці”. На вікові та причілках скрині розташовані „віночки”. Тло скрині має синій колір, а елементи декору – червоно-жовтогарячі, жовті та білі.

Спробуємо трохи абстрагуватись.

Без сумніву перед нами універсальна модель світу, але саме українська концепція побудови організованого космосу. Переважаючі елементи орнаменту – „яблука”. Коло, червоний круг – знак Сонця, тож перед нами у вигляді вазону з антропоморфними рисами жінки-прародительниці – сонячне дерево, дерево Світла, дерево Світу.

„... Отже, віра, що в почині світа було первовічне добре Єство, або збірно – добрі Єства, не так первовічні, як відвічні, про яких зродження нема ніякого спомину – і що лиш вони причинилися до генезис світа Первовічним добрим Єством проявляється найвище Єство духовне, – Творець і Господь світа, – Бог. Всі прочі народи, з малими виїмками, мають космогійні міти з дуалістичним світоглядом. Справді, дивне, що серед такої многоти народів, які жили, або й живуть округ українців... удержався монотеїзм...” [6, 222].

Крім образу світового дерева, вазон на скрині є втіленням Дерева роду, Дерева молоді сім’ї, яка утворюється з поєднання „гілок” двох родин.

У вигляді скрині – тривимірної структури, – де світова вісь – дерево-вазон, а навколо щоденно й цілодобно рухається світило, зберігались і дійшли до нас давні уявлення українців про світоустрій. Сокровенні скарби народу – духовні та матеріальні – було довірено охороняти жінці-матері – прародительниці, недарма скриня переходила від бабусі до онучки як посаг, що мало, безперечно, велике педагогічне значення.

При виготовленні скрині роль будівничого відводилася чоловікові, він виконував роботи з дерева, а процесом зовнішньої орнаменталізації скрині (як і інших побутових виробів) займалася, за традицією, жінка, яка дбала й про внутрішню наповнення.

На прикладі орнаментики скрині можемо простежити загальні історичні етапи у розвитку нашого етносу. Основи декорування закладалися у часи формування рільничої культури. З розширенням знань про світоустрій видозмінювалися та ускладнювалися орнаментальні системи, але вихідні засади залишалися незмінними.

У полтавському краї в розписах дерев’яних виробів поширені, крім „вазона”, зображення „букета” та „квітучої гілки”. Вони нагадують „вазон”, але відсутній елемент основи. Мотиви „букету” використовувалися для прикрашання скринь, мисників, посуду, дитячих іграшок, ікон.

У Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка на кафедрі образотворчого мистецтва розроблено спецкурс „Український декоративний розпис”. Слухачі спецкурсу знайомляться із різновидами розписного мистецтва, а саме: із настінним розписом, з народним живописом, з оздобленням виробів із гути, із розписом на склі, на металі, з мистецтвом мальованої кераміки, з мистецтвом писанки. Звертається увага на залежність характеру розписів від використаного матеріалу та етнографічного зонування. Об’єднавчим елементом в основних видах розписів є використання сакралізованого образу жінки-матері.

У ході засвоєння теоретичного матеріалу студентів особливо цікавлять давні форми розписного мистецтва на території сучасної України. Велику увагу молоді митці приділяють розгляду орнаментики керамічних виробів трипільської культури. Студенти вивчають як цілісні системи декорування, так і окремі елементи, взаємозв'язок форми предмета та його оздоблення. Учнів захоплює єдність способу життя та орнаментики трипільців, помічається велике значення для трипільського жителя кола. Колом розташовувалися житла в протомістах, круглими були вікна в будинках, округлими були елементи декору тощо. Студентів підкоряє мистецький бік трипільських розписів, вони помічають, що центральним у трипільському суспільстві був культ плодороддя, й особливе місце належало жінці-матері. Також студенти проводять порівняльний аналіз мальованої кераміки Трипілля та зразків орнаментів на полтавських дерев'яних виробках XVIII – XX ст. й знаходять чимало спільного як у складових елементах, у мотивах розписів, так і в символіці.

При вивченні історії українського народного розпису виробів із дерева увагу молодих художників привертає той факт, що деревообробництво на Полтавщині в недалекому минулому займало провідне місце серед інших видів людської діяльності, в тому числі малярське оздоблення дерев'яних виробів. Значний інтерес становило питання типології декоративних дерев'яних виробів, яка охоплювала всі сфери людського побутування, в тому числі архітектурні деталі, меблі, посуд, дитячі іграшки, ікони тощо.

Переважає більшість студентів зауважила, що в їхньому помешканні або в помешканні їхніх старших родичів (бабусь, прабабусь) є дерев'яні речі, оздоблені розписом, або із залишками розпису. Серед виявлених речей були скрині, ліжка, божниці, пастівники, народні картини т. ін. Студентами було замальовано різні традиційні елементи розпису, а також традиційні мотиви, серед яких найбільше різноманітних „вазонів” та „безкінечників”. Також було виявлено, що у деяких студентів члени родини старших поколінь займалися різними вилами діяльності, пов'язаними з розписом дерев'яних виробів.

Для студентів предметний світ розписаних дерев'яних виробів став більш реальним. Вони по-іншому стали дивитися на старі речі, які мали у власному побуті, почали цікавитися діяльністю членів родини, пов'язаною з оздобленням дерев'яних виробів, та й народним мистецтвом узагалі.

Значний інтерес для студентів становить тема „Символіка розпису”, під час вивчення якої детально розглядаються основні традиційні елементи та мотиви розпису, їх походження, будова, еволюційні зміни, змістовне призначення та розташування, цілісність оздоблення людського середовища. Студенти звертають увагу на те, що основи орнаментики полтавських розписів на дереві було закладено ще в неоліті і що найрозповсюдженішими традиційними мотивами є „безкінечники” та антропоморфні „вазони”.

Під час теоретичного ознайомлення з розписами дерев'яних побутових виробів, демонстрації наочних матеріалів, екскурсій до музеїв і на тематичні виставки у студентів виникає бажання практично оволодіти мистецтвом полтавського розпису, знайти сучасні форми застосування цього виду народного мистецтва.

Педагогічна технологія навчання полтавському розпису складається з 5 груп вправ різного рівня складності.

На початковому етапі вивчення основ полтавського розпису необхідні: міцний папір, простий олівець, гуашеві або темперні фарби, кілька різних за розміром та формою пензлів, склянка з водою, клей ПВА.

Перші 5 вправ присвячені навчанню вихідних плям та формотворчих мазків.

Наступні вправи – виконання окремих важливих складових – „яблук”, квітів, листя, стебел, основи вазонів тощо.

Ще один важливий етап у вивченні основ полтавського розпису – малювання традиційних мотивів („безкінечник”, „три квітки”, „квітуча гілка”, „віночок”, „вазон”).

Велику зацікавленість у студентів викликає малювання мотиву „вазон”. Наведемо послідовність виконання композиції.

На вертикальному прямокутному форматі широким пензлем помічаємо головні елементи „вазону” – квіти та „яблука”. „Вільним” мазком малюємо посудину, потім її енергійно з'єднуємо стеблами з квітами та „яблукками”. Експресію мотиву підкреслюємо листям. Внутрішній рух орнаменту посилюємо за допомогою „оживок” – дрібних елементів контрастних кольорів. Увага студентів акцентується на антропоморфній подібності „вазону” – дерева життя. Виконуючи вправу, молоді митці усвідомлюють, що малюють в подібності дерева чи букета Богиню-Матір, роблять це з особливою шаную, старанно вимальовують складові елементи, одночасно надають образу святковості та піднесення.

Педагогічна технологія навчання полтавському розпису передбачає малювання „вазонів” і при створенні ескізів розпису дерев'яних форм. У цьому випадку мотив „вазон” композиційно поєднується з іншим мотивом, найчастіше – з „безкінечником” або з „віночком”. Продемонструємо послідовність виконання ескізу розпису хрестоподібної тарілки. Цей вид полтавських мальованих дерев'яних виробів має сакральні функції, орнаментальній системі притаманний усталений характер. Тож традиційним є розташування на хрестоподібному декоративному полі тригількового „вазону” в обрамленні „безкінечника”-„віночка”.

На папері олівцем позначаємо хрестоподібне поле тарілки. Пензлем робимо обвідку по контуру поля. Визначаємо місце „віночка” та „вазону”, враховуючи те, що домінуючий мотив – „вазон”.

Малювати починаємо з головних елементів „віночка” – червоних невеликих кругів, яких, за традицією, буде 8, при цьому найнижчий у „віночку” елемент буде основою „вазону”.

Широким пензлем малюємо великі триярусні квіти „вазону”, увінчані маленькими кругами в обрамленні крапочок.

„Вільними” мазками-стеблами з'єднуємо квіти з основою.

Відповідно позначеним листям „вазону” та „віночка”, а також допоміжними рисочками та цяточками, врівноважуємо загальну композицію.

При підготовці курсових і дипломних робіт студенти поширюють свої знання про типи, будову та складові антропоморфних зображень у полтавському розписі на дереві. І, виконуючи практичну частину робіт, застосовують в оздобленні дерев'яних форм стилізований образ Жінки-Матері. Студенти намагаються знаходити сучасні форми орнаменталізації середовища існування, використовуючи образ богині-заступниці.

Поглиблене вивчення полтавського художнього розпису дерев'яних виробів сприяє формуванню гу-

маністичного світогляду, допомагає краще розуміти унікальність і цінність культурних надбань нації, виховує шанобливе ставлення до рідного краю, до природи, утверджує культ жінки-матері.

Подальшу дослідну роботу слід спрямувати на детальне вивчення інших складових полтавського розпису та на поповнення бази даних традиційних елементів і мотивів полтавського художнього розпису шляхом активізації пошукової роботи та етнографічних розвідок.

Література

1. Найден О.С. Орнамент українського народного розпису. – К.: Наукова думка, 1989.
2. Нестерук Л. Від мамонтів до інтер'єрів // Артанія. – 1999. – № 5.
3. Рабинович Е.Г. Богиня-мать. – Мифы народов мира. – М., 1991, т.1. – С. 178-180.
4. Рудницька О. Світоглядна функція мистецтва // Мистецтво і освіта. – 2001. – № 3.
5. Санникова Л. Благослови, мати // Н/м. – 2000. – № 3-4.
6. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора / Репринтне видання. – К.: СІНТО, 1994.
7. Ткаченко О.Я. До філософського світогляд: проблеми витоків української філософської думки: Автореф. канд. філософ. наук. – К., 1997.
8. Шахрай В. Щодо пізнання світогляду українців // Артанія. – 1999. – № 5.

◀ Людмила Лукьянова ▶

ИННОВАЦИОННОЕ СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРИЗМЕ

A *Компетентнісний підхід, покладений в основу нового освітнього стандарту «Туризм», визначається проектуванням інноваційного змісту і створенням інноваційних технологій на основі соціальних технологій.*

S *Competency approach that underlies the new educational standard of "Tourism" is determined by designing innovative educational content in tourism together with developing innovative technology of tourism based upon social technologies.*

Сьогодні в системі освіти відбулися зміни (декларовані в Державній національній програмі «Освіта» «Україна XXI століття» в 1993 році як пріоритетний, опережувачий характер розвитку освіти, подолання монополії держави на освіту, створення на рівноправній основі недержавних освітньо-виховних установ, перехід на державно-общественну систему управління освітою і др. [3]): кількісні, якісні, інституційні, структурні, функціональні, – пов'язані в значній мірі з впливом ринкових відносин, з появою приватних вишів з туризму, визначивши необхідність змін характеру взаємовідносин держави з системою освіти, і визначаються глобалізацією освітнього простору [5].

Інституційні зміни відбулися як виникнення нових соціальних практик, з'явившись на основі нових потреб учасників освітнього процесу, так і адаптації суспільства до нових умов і вимогам зовнішнього середовища. Так, в 90-х роках нові соціальні і економічні потреби суспільства проявилися в масових міграціях за кордон, визначивши зростання туризму в Україні, впливаючи, в свою чергу, на туристський «освітній бум». Інституційність розглядається як розвиток необхідних правових норм (Закони України: «Про освіту» (1996), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про вищу освіту» (2002), «Про туризм» (1995, 2004), «Програма розвитку туризму до 2010 р.») або організаційних структур в освіті («Інститут туризму профспілок України» (1994) і «Інститут туризму і готельного господарства» (1995) в Києві, «Інститут туристичного бізнесу»-1995р. в Донецьку і різні факультети по туристській освіті більш ніж в 30 вищих – повних, базових, неповних – державних і недержавних навчальних

заведеннях) і пов'язаних з ними соціальних норм і регуляторів поведінки (умови ліцензування туристських підприємств, умови акредитації освітніх установ, освітні стандарти і т.д.). Структурні зміни в системі освіти і зміни в її кількісних показниках можна розглядати, як: зростання престижу вищої освіти і зростання інвестицій в освіту, можливість отримання матеріальних або морально-статусних вигод від освіти; збільшення прийому студентів, зміна структури спеціальностей і пропозицій ними освітніх послуг.

Туристський «освітній бум» привів до необхідності створення нового напрямку в освіті – «Туризм» зі спеціальностями «Туризм» і «Готельно-туристське господарство», стандарти по яким були розроблені на основі компетентного підходу спеціальними комісіями при Київському університеті туризму, економіки і права.

Функціональні зміни в системі освіти можна розглядати як розширення участі професійних спільнот (туристські і готельні асоціації) в управлінні освітою, їх залучення до розширення питань освітньої тактики і стратегії і до впливу на суспільні, господарські і правові організації на конкретне рішення певних питань даної сфери.

Тенденції розвитку ринку освітніх послуг залежать від багатьох факторів: демографічної і економічної ситуації, ситуації на ринку праці, аспектів формування державного замовлення в освіті, глобалізації освітніх процесів і певних вимог, пред'являються до розвитку нових форм і моделей освіти, т.е. до інновацій в системі освіти [5].

Аналізуючи основні тенденції розвитку системи освіти, дослідники виділяють наступні напрямки

ления: переход к непрерывному образованию; открытость образования; актуализация образования; фундаментализация образования; гуманизация и гуманитаризация образования; инновация в образовании [5, 14].

Сфера образования представляет собой одну из наиболее инновационных отраслей. Инновация – результат реализации новых идей и знаний, определяющий качество, эффективность и конкурентоспособность образования с целью практического использования для определенных запросов общества. В сфере образования различают производственные и управленческие инновации. Производственные включают технологические инновации (новые технологии) и педагогические инновации (новые методы и приемы преподавания и содержания обучения).

Признак классификации	Виды инноваций	Содержание инноваций
Производственные	Технологические образовательные инновации	Новые технологии в сфере образования
	Педагогические инновации	Новые методы и приемы преподавания и содержания обучения
Управленческие	Экономические инновации	Новые экономические механизмы в сфере образования.
	Организационные инновации	Новые организационные структуры и институциональные формы в сфере образования.

В структуру управленческих инноваций входят экономические инновации (новые экономические механизмы в сфере образования) и организационные инновации (новые организационные структуры и институциональные формы в области образования) [5, 16.].

Классификация инноваций в сфере образования.

Педагогические инновации определяются как закономерностью возрастания инновационного компонента в содержании обучения, так и закономерностью «ускорения процессов старения знаний и связанное с этим возрастание фундаментализации образования, темпов и масштабов его обновления» [13, 11].

Современная теория многомерности содержания образования рассматривает его как полифункциональный проектируемый объект, реализуемый в педагогической деятельности, как решение проблемы отбора знаний в процессе проектирования содержания образования [12].

Содержание образования в туризме определяется многоотраслевым характером самой туристской индустрии (как совокупная деятельность разных отраслей социально-экономической системы и производственной туристической мощности) и отраслей знаний как состоявшихся наук (философия, социология, психология, антропология, экономика, архитектура, география, история, право-

ведение), вовлеченных в образовательное содержание в туризме [1].

В новых социально-экономических условиях проявилась потребность в новых научных отраслях знаний, связанных с управлением туризмом (менеджмент), изучением рынка туристических услуг и обеспечением конкурентоспособности на этом рынке (маркетинг) через качество и гостеприимство [1].

Кроме того, является самой туристской деятельностью, разноплановой и многофункциональной (перемещение, размещение, питание, экскурсии и обеспечение цели поездки) носят прагматический характер и требуют научного технологического включения в содержание образования. Уровень технического и технологического прогресса во всем мире определяет сегодня формирование технологического мышления будущего специалиста туристической индустрии.

Несмотря на то, что туризм не облечен статусом науки, так как сегодня происходит только наработка знаний о туризме как об общей или теоретической науке, WTO через экотуризм подымает глобальные проблемы устойчивого развития жизни на земле [14]. Экологизация туристического пространства рассматривается как обеспечение его сохранения и развития. Исследования в туризме опираются на статистические данные, отражающие как состояние и тенденции развития туризма, так и связь с наукой.

Инновационные процессы в традиционных науках привели к зарождению их «ветвей», ориентированных на познание явлений, связанных с деятельностью человека-туриста, человека-рекреанта, восстанавливающего свои жизнедеятельные силы в туристском путешествии, и человека – организатора туристского путешествия, деятельность которого носит творческий характер. Появился термин «рекреация» и научные ответвления: «рекреационная архитектура», «рекреационная география», «социология отдыха», – гуманистическая направленность которых отвечает требованию гуманистической парадигмы современного профессионального образования [7].

Интеграция содержания, форм и способов деятельности, свойственных современному образовательному процессу в контексте его развивающей природы, требует адекватного отражения в содержании образования педагогически адаптированной информации, взятой в единстве структуры и способов деятельности.

Сегодня особенно актуальна подготовка специалистов, владеющих интеграционными знаниями (гуманитарными и технологическими), воспитанных на основе экологической культуры мышления и культуры гостеприимства, способных управлять туризмом и туристской деятельностью на уровне требований современной информационной и техногенной цивилизации.

Формирование гуманитарно-технологического мышления специалиста туристской индустрии определяется инновационным содержанием обучения, включающим знания технологических аспектов туризма как отрасли и туризма как социального явления.

Концепция инновационного содержания модуля «Технология туризма» базируется на углублении технологических знаний, их наукоемкостью: «Технология как конкурентное преимущество в туризме», «Инновацион-

ные технологии в туризме», «Технология туристской деятельности», «Технологии услуг гостеприимства», и на расширении и обосновании понятийно-терминологического аппарата (технология отрасли, технология туризма, технология туристской деятельности, инновационные технологии, технологии развития, технологии преобразования, технологии защиты, технологии в сфере туристических услуг, технология услуг гостеприимства, унификация технологий туристской деятельности), который определяется исходя из выявления различий и генетической зависимости между туристскими дефинициями (туризм и туристская деятельность, туристский продукт и туристическая услуга, туристическая индустрия и производственная туристическая мощность, туристическое пространство и туристическое время) и категориями (формы, виды и типы туризма, туристической деятельности и тура) [6].

Цель и функции технологии туризма – преобразование туристского пространства с учетом целей, которые ставят люди в соответствии со своими потребностями; порождение наукоемких инновационных технологий в туризме; обеспечение конкурентного преимущества туристских услуг как на внутреннем, так и на внешнем рынке; оптимизация управления туризмом, усилением эффективности технологических стратегий; соединения науки и практики туристской деятельности; объединения данных гуманитарных и технологических знаний с целью формирования мышления специалиста XXI века [10].

Многофункциональность технологии туризма определяет многозначность понятия «технология туризма» – как важнейший механизм управления туристской индустрией; как практическое применение науки к туристской деятельности; как искусство, ремесло предоставления туристских услуг.

Сущность проблемы технологии туризма понимается как проблема выявления процедур технологизации туристского пространства в условиях информационной системы управления туристской индустрией.

Туристическое пространство – вся сфера защиты туристских интересов человека и реализации туристских потребностей общества – от законодательной сферы, структур управления туризмом и туристической индустрии до отдельного туристического предприятия, туристической деятельности и услуг.

Элементами туристического пространства являются: туристы, человеческие ресурсы; экономическая и маркетинговая, экологическая и управленческая деятельность; вся туристическая индустрия.

Технологизация туристического пространства осуществляется через его информатизацию на основе применения информационных технологий и технологизацию на основе обеспечения новой гуманитарной, экологической, нравственной культуры управления туризмом.

Информационные технологии позволяют дифференцировать предлагаемые услуги в отличие от услуг конкурентов. Конкурентное преимущество – это стратегическое преимущество компетентного использования технологии. Конкурентным преимуществом может быть: увеличение пакета туруслуг по более низкой цене, улучшение качества услуг без повышения цен, большее соответствие тура потребностям туристов, диверсификация тури-

стических услуг, скорость оказания услуг, расширения услуг гостеприимства. Достижение таких преимуществ возможно с помощью внедрения технологий во все уровни туристического пространства. Кроме того, для создания конкурентного преимущества необходимо использовать целевой подход, так как технология не является самоцелью, а только инструментом, который помогает достигнуть определенного результата [15].

Внедрение технологий управления туризмом требует больших затрат, направленных на повышение их наукоемкости, разработкой универсальной технологии современного включения науки в механизм управления. Этому служит формализация и расчленение каждого составляющего туристского пространства на фазы, этапы, периоды, операции, процедуры [4].

Технологизация туристского пространства возможна при наличии следующих условий:

- определена степень сложности туристического пространства;
- выявлены элементы структуры туристического пространства, особенности их строения и закономерности функционирования;
- формализованы реальные процессы в виде показателей, процедур, операций;
- определено создание инновационной среды для воспроизводства процессов;
- обеспечен необходимый уровень управления туризмом.

Характер технологий определяется внутренней природой элементов туристического пространства. Технологии выступают в трех формах: как структурный элемент туризма; как технологически оформленный программный продукт; как управленческая деятельность, связанная с реализацией этого продукта.

Этапы разработки технологий:

- теоретический – связан с определением цели, объекта технологизации, разделением объекта на составляющие и выявлением их связей;
- методический – связан с выбором методов, средств получения информации, ее обработки, анализа, принципов ее трансформации в конкретные выводы и рекомендации;
- процедурный – связан с организацией практической деятельности по разработке технологий. Процедура – набор действий, с помощью которых осуществляется управление процессом [4].

Совокупность теории, методики, процедур представляет систему разработки технологий, включающую ряд процессов и циклов, каждый из которых представляет собой совокупность конкретных операций.

В процессе разработки и внедрения технологии туризма необходимо учитывать:

- качество туристического пространства (экологическое, экономическое, социальное, политическое);
- необходимость постоянного обновления процедур управления туризмом;
- расширение рамок наукоемкости туристических технологий;
- накопление опыта и новых идей творческого управления туристической индустрией;
- стимулирование туристического пространства к са-

моразвитию и самосовершенствованию;

– обеспечение технологического прогресса в туризме [4].

Технологический прогресс в туризме проявляется как интеллектуальный потенциал развития туризма, определяющий конкурентное преимущество в туризме на основе: разработки технологических прогнозов и технологической стратегии как инструмента управления для достижения целей, технологического сотрудничества, сокращающего технологический разрыв (отставание в развитии) [9], технологических инноваций как процесса внедрения новых методов, приемов, продуктов; оптимизации основных технологий (высокотехнологичные и низкотехнологичные компоненты должны быть интегрированы); автоматизации эффективных систем, предлагающие большую надежность, контроль и более низкие цены при разработке туристических услуг; разработки эффективных технологий, направленных на решение внешних и внутренних проблем туристов (увеличение скорости обслуживания, улучшения и стабилизации качества услуг) [15].

Технологический прогресс определяется также применением новых знаний для практических целей в любых аспектах туристской деятельности. Знания в XXI веке являются единственным источником долгосрочных, устойчивых конкурентных преимуществ, прогнозируя развитие технологий, влияющих на интенсификацию производственных мощностей туристической индустрии, и повышая наукоемкость технологий в сфере управления туризмом.

Туризм – явление социальное, поэтому разработка и внедрение инновационных технологий туризма осуществляется на основе социальных технологий – технологий развития, преобразования, защиты, оптимизации [4].

Технология развития туризма воспринимается как основной источник прогресса и управленческих инноваций в туризме, особенно в периоды кризисов, формируется концепцией устойчивого развития туризма через экологизацию профессионального мышления специалиста и туриста, и требуют адекватных решений, начиная с разработки региональных технологий развития и возрождения.

Технология туристического преобразования – это, прежде всего, технология преобразования собственности как механизм создания условий для лучшей мотивации людей к труду, когда человек становится хозяином своего труда и своей жизни; технология предпринимательства в туризме как механизм развития деловой и интеллектуальной активности человека; технология преобразования в сфере услуг как механизм применения информационных технологий для операционного и стратегического уровней, для уровня знания и административного управления предприятием услуг [10].

Технология защиты и безопасности в туризме определяются необходимостью разработки механизмов предупреждения и выхода из природных и техногенных кризисов:

– технология обеспечения устойчивости системы «человек – социотехническая среда» как механизм оценки социотехнических систем, позволяющий решить задачи предупреждения и снятия кризисных ситуаций в туризме;

– технология защиты предпринимательства в туризме

как механизм формирования новой экономической, экологической, правовой, профессиональной политики управления в туризме;

– технология обеспечения безопасности туристов как механизм, определяющий безопасность жизни и здоровья туристов и стандартизирующий условия соблюдения безопасности туристским предприятием, предприятиями размещения и транспортными услугами [2].

Технология оптимизации управления туризмом через механизм. повышения управленческой культуры, объединяющий в одно целое управленческие знания, организационные отношения и творческую деятельность и определяющий стратегию управленческой культуры.[10].

Технология туристской деятельности, широко используя информационные технологии, является сложным технологическим процессом (основным, обслуживающим, вспомогательным), процедурные этапы разработки которого определяются формами, видами и типами туристской деятельности, направленной на организацию партнерский соглашений по формированию туристского продукта, обеспечение экономической защиты и экологической безопасности туристского путешествия, через проектирование качества туров и производства гостеприимных услуг [9].

Технология услуг гостеприимства – это процесс производства, реализации и потребления услуг и обслуживания, качество которых определяется проектированием комфортных условий среды гостеприимства, проявлением персонального уважения к гостю и, как результат, его повторного обращения к данным условиям обслуживания, обеспечение коммерческого успеха и позитивного имиджа предприятия гостеприимства, который проявляется в увеличении количества постоянных клиентов, расширения популярности его торговой марки и повышении стратегической прибыли. [9].

Література

1. ВТО Обучение обучающихся в области туризма. - Мадрид: Издание ВТО, 1996. – 264 с.
2. ГОСТ 28681.3- 95 Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов.
3. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття"). – К.: Райдуга, 1994.
4. Иванов В.И. Социальные технологии в современном мире. - М.: Славянский диалог, 1996. – 335 с.
5. Иванова И.Н. О тенденциях развития современного образования. // Инновации в образовании. – 2004. №3. – С.5 – 23.
6. Исмаев Д.К. Краткий словарь технологических терминов международного туризма. – М.: «Луч», 1994. – 96 с.
7. Лукьянова Л.Г. Гуманоцентрированная концепция профессионального мышления специалиста. /Гуманітарна освіта: Збірник наукових праць АПН України і Гуманітарного інституту – Випуск 1. Серія: Психологія і педагогіка.- Київ-Херсон: Айлант, 2000. - С. 284 - 287.
8. Лукьянова Л.Г. Образовательные концепции в туризме. /Туризм: подготовка кадров, проблемы и перспективы развития: тезисы докладов IV международной научно-практической конференции. Институт туризма и гостеприимства. – М.: МГУ сервиса, 2002. – С.43-46.
9. Лук'янова Л.Г., Дорошенко Т.Т., Мініч І.М. Уніфіковані технології готельних послуг. – К.: Вища шк., 2001. – 237 с.: іл.
10. Макревич В.Н., Слепенков И.М. Технологический подход к освоению социального пространства // Информатизация и технологизация социального пространства. - М., 1994. – 229 с.: ил.
11. Слободчиков В.И. Проблемы становления и развития инновационного образования. // Инновации в образовании. – 2003. №2. – С. 4 – 28.
12. Олешко М.Ю. Содержание образования: проблемы формирования и проектирования. // Педагогика. – 2004. №6. – С. 31 – 38.
13. Смирнов Б. М., Пономарева Н.Л. Закономерности образовательной инноватики. // Инновации в образовании. – 2003. №4. – С. 4 – 20.
14. Устойчивое развитие туризма: Пособие для специалистов по местному планированию. – Мадрид : ВТО, 1993.
15. Хаксвер Кентиз и др. Управление и организация в сфере услуг. / Пер. с англ. – СПб.: Питер. 2002. – 752 с.: ил.

МОЖЛИВОСТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

А *Рассматриваются возможности археологических экспедиций относительно формирования историко-герменевтических компетентностей личности и делаются выводы относительно целесообразности дальнейшего их развития.*

Глобальні проблеми, що стають перед людством на початку ХХІ століття, вимагають формування „особливого типу особистостей, здатних по новому вирішувати найскладніші проблеми виживання цивілізації” [15, 5]. Саме цим диктується необхідність пошуку та впровадження нових підходів у сучасній освіті, які б сприяли формуванню в учнів здатності до успішної життєдіяльності на основі отриманих під час навчання компетентностей.

Цілком зрозуміло, що особливу увагу, насамперед, привертають у даному питанні компетентності, що вважаються „ключовими” та „загальнопредметними” [13, 65], бо саме вони обумовлюють стратегію розвитку освіти, а також застосування відповідних педагогічних методик і технологій. Це і визначає завдання даної статті: розглянути можливості археологічних експедицій щодо формування історико-герменевтичних компетентностей особистості та зробити висновки відносно доцільності подальшого їх розвитку. Слово „експедиція” (від лат *expeditio* – приведення в порядок, похід) у сучасній українській мові має два важливих для нашого дослідження значення: відрядження групи людей для дослідження об’єктів; колектив, група, що здійснює мандрівку, похід, поїздку з певною метою [14, 237].

Протягом усього ХХ століття у школах, різних за змістом і методами навчання, позашкільних закладах освіти з незмінною популярністю серед учнів використовуються археологічні розвідки та експедиції, хоча, звісно, професійними археологами з учасників становилися одиниці. Можливо, секрет цієї незмінної популярності полягає в тому, що серед усіх галузей знань і мистецтв, найбільш цінних з точки зору формування уявлень людини і людства про себе і про сенс буття, неможливо не визнати „математику історії”, „мистецтво кірки та лопати”, „науку про стародавнє” – археологію. Археологія (від грец. архео- і -логія) – галузь історичної науки, що вивчає історичне минуле на основі речових пам’яток [14, 70].

До речі, за буквального перекладом з грецької мови саме цього словосполучення, значення слова „археологія” може бути зрозуміло як „найважливіша наука”. Адже „археологи більш сприяли зміні наших поглядів, ніж Ейнштейн і всі фізики-атомники разом взяті”, – свідчив Еріх Церен, відомий історик археології, – бо їх „більш за все цікавить сучасна людина”. Дійсно, „коли Генріх Шліман відкрив Трою, світ був

здивований, але не тому, що Шліман знайшов золоті скарби Пріама, а тому, що він спростував уяву про Гомера тільки лиш як про геніального поета – творця фантастичних поем” [17, 8]. Що ж казати про значення для самосвідомості людства відкриття археологами Ноева Ковчега, Єгипетських пірамід, легендарної Ніневії, світків Мертвого моря...

Археологічні дослідження не тільки суттєво доповнюють картину світу нашої свідомості, але й роблять доступним для наших сучасників життєвий багатоглибий досвід людства. Завдяки саме археологічним знахідкам можемо краще зрозуміти політичні, соціальні, естетичні, навіть футурологічні аспекти історичного та сучасного життя народів та особистостей. Та найважливіше, мабуть, для кожного з нас – це те, що так якнайкраще може бути мені зрозумілим мое життя, мій особистий смисл буття. Є тут і досить прагматичний інтерес, бо саме у досвіді попередніх поколінь можна знайти ті застереження і ті рекомендації, що здатні позитивно вплинути на мій вибір, досвід, повсякденну діяльність. Мабуть, не в останню чергу, саме ці всі мотиви обумовили вибір археології як особливого образу життя та поля застосування обдарованостей для тих, хто своєю самовідданою працею, повною ризику і пригод, пошуків і надбань будував для людства „мости до Істини”.

Насправді, якщо уважно роздивитися персоналії археологічних Колумбів та просто професійних археологів, то можна помітити вельми дивовижний та дуже суттєвий, з точки зору мети нашого дослідження, момент. Археологія сприяла утворенню не тільки високоінтелектуального, творчого культурного середовища, але й досить унікального типу особистості: діяльних, цілеспрямованих мрійників, які поєднують у собі досконале володіння глибинами гуманітарних дисциплін з інженерно-технічним мисленням, успішно вирішують управлінські, організаційні, дипломатичні, економічні питання; як правило, вони ще й видатні літератори. То ж маємо цілу галерею біографічних ілюстрацій, де випадок за певної кількості прикладів набуває вже характеру закономірності: Генріх Шліман і Артур Еванс, сер Вільям Рамсей і Уільям Олбрайт... Перелік цих видатних імен можна продовжувати. Всім ним, хто зробив такий значний внесок у переосмислення самосвідомості людства, завжди притаманні неабиякі комунікаційні, навчальні, культурологічні компетентності [7].

Тому закономірно буде звернутися саме до археологічних експедицій як культурного та освітнього простору, де відбувається формування всіх цих якостей особистості, щоб зрозуміти, які саме можливості можемо використати для досягнення поставленої педагогічної мети: формування історико-герменевтичної

компетентності особистості учня.

У контексті визначеної теми доцільним буде розглянути археологічну експедицію як „хронотоп” (часопростір) – поняття, яке у гуманітарному мисленні застосовував і розвивав М.М.Бахтін. Він розумів „хронотоп” як „формально-змістовну категорію”, де „прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом” [4, 10]. Але ж яка б не була велика чи мала художня або матеріальна цінність знахідки, можемо сприймати її як текст, якщо зрозуміємо задумки митця, перекладемо у смисл, втілений у слові. „Будь-який виклад смислового матеріалу, який допомагає іншим зрозуміти цей матеріал, має неодмінно мовний характер” [10, 10].

То ж „хронотоп” експедиції можна уподібнювати „хронотопу” літературно-художньому за тією умовою, що він сам та все, що він містить, буде тлумачитись, як текст, як смисл, даний у слові. Так, Бахтін зазначав, що „...сенси існують не тільки в абстрактному мисленні – з ними має справу і художнє мислення..., щоб увійти до нашого досвіду, вони (сенси) мають прийняти яке-небудь часово-просторове вираження, тобто прийняти знакову форму, яку можемо чути і бачити (ієрогліф, математичну формулу, словесно-мовний вираз, малюнок т. ін.). Без такого часово-просторового вираження неможливо навіть саме абстрактне мислення. Таким чином, всяке входження в сферу сенсів здійснюється тільки через ворота хронотопів” [5, 192-193].

Якщо „предмет гуманітарних наук – виразне та розмовляюче буття” [3, 228], а „буття, яке можна розуміти, називається мовою” [10, 14], то археологія, відповідно, має справу з „камінням, що розмовляє”, сповіщаючи смисл, залишений нам Автором мовою стародавньою, мовою мистецтва або ремесла – та завжди такою, що потребує не тільки розшифрування та перекладу, але й розуміння і тлумачення у контексті історичного часу культури: тієї давньої та нашої сучасної. Тому будь-які спроби вивчати історичне минуле будуть завжди обов’язково супроводжуватися вирішенням герменевтичних проблем.

„Предмет меблів чи одягу, фарфорова чашка чи шовкова тканина... випромінюють те життя, той смисл, що передані їм усією художньою культурою їх часу...” [8, 270]; що надані їм Автором – митцем з певною метою, за певних обставин... Археолог має справу з найдавнішими періодами історії, коли первинне значення мають, крім письмових, пам’ятки матеріальної культури: витвори архітектури, ремесла, скульптора та художника. „Для археолога всі ці речі – не каміння, глина та метал, а будівельний матеріал, кераміка, монети; залишки будівель, домашнього посуду, засобів обміну”, а „всяка історія – історія думки” [12, 387] тому, мабуть, що такий витвір – це осмислена, свідомо організанія простору Автором – митцем через використання певного матеріалу. „Якщо твір мистецтва щось нам каже і якщо цим сказаним він зумовлює все те, що ми повинні розуміти, то ця його здатність –... його добра і реальна суть. Але саме в такій функції твір мистецтва і виступає предметом герменевтики” [10, 9].

Можливо, що найбільш наочно серед інших у порівнянні, скажемо, з ремісництвом (хоча і не обов’язково більш виразно та сильно), з’ясується задум Автора – скульптора, який свідомо організує художній простір з метою естетичного впливу на глядача. У процесі археологічних розкопок знахідки скульптури, яку можна розцінювати як цілісний витвір художника, скоріш за все, виключення, ніж закономірність. Але для учасників експедиції, компенсацією може слугувати розуміння того, що найбільш насиченим (хоча й не для сторонніх очей), з точки зору реконструкції історичної культури та іншого буття, відношення до життя та смерті, особистості та суспільства може слугувати житло людини, її домівка. За відомим висловленням Шпенглера – „житло – це найбільш чисте вираження породи...” Будинок, вулиця, місто – це справжня енциклопедія образу життя, культури, відзеркалення свідомості своїх мешканців, які тут вже виступають як Автори свого власного побуту, життєвого простору, самого життя. Невеличка риса в архітектурі, оформленні, зовнішньому вигляді речі та навіть її знаходження під час розкопок може багато чого розповісти уважному дослідникові. То ж саме у реальній дійсності археологічної експедиції, в історичному „хронотопі” відбувається зустріч дослідника з Автором, яку можна трактувати як суб’єкт-суб’єктні діалогові комунікації. „Автора ми знаходимо (сприймаємо, розуміємо, відчуваємо) у будь-якому витворі мистецтва” [3, 306]. „Твір мистецтва, який про щось повідомляє, влаштовує очну ставку читача з самим собою. Можна сказати, що твір мистецтва мовить про щось, і те, як про це повідомляється, – певного роду відкриття, тобто підняття завіси над чимось прихованим” [10, 13].

Особливу роль у розумінні витвору мистецтва, завжди грає контекст (лат. «contextus»), що має тенденцію до постійного поширювання. Ми значно краще зрозуміємо Автора (художника, ремісника, архітектора...), якщо будемо знати притаманний йому життєвий простір, а ще краще, якщо – епоху, в якій він жив, сучасників, коло спілкування і т. д. Та окрім знання контексту, розуміння іншої людини завжди обумовлено необхідністю володіти тією специфічною мовою, за допомогою якої вона висловлює свої думки і почуття. То ж звичайно, якщо хочемо зрозуміти художника, то повинні розумітися на живопису, якщо ремісника – то у ремісництві і так далі. Таким чином, знаємо, що археологічні джерела – це предмети побуту, витвори мистецтва, письмові тексти. Кожне з цих джерел має дещо особливе у втіленні певного змісту та сенсу самим Автором та у нашому сприйнятті щодо контексту та змісту і смислу.

Предмети побуту – як правило уламки, фрагменти, які слід домислювати, розшифровуючи задум автора – ремісника, який робив їх, насамперед, розраховуючи на використання у побуті за відповідним призначенням та у другу чергу, зрозуміло, на естетичне сприйняття своїми сучасниками. Тож окрім знань про розвиток технології, скажімо, гончарного ремісництва за зовнішністю, орнаментом, малюнками... учні можуть навіть реконструювати деякі риси само-

свідомості Автора та його сучасників.

З цього приводу можна навести дуже коротенькі, але виразні міркування учасників експедиції Школи мистецтв, які було занотовано завдяки магнітофонному запису: Катерина (7 кл.): „Лаковий посуд – це самі міфи давніх греків. Роздивляйся уважно малюнки – і підручник можна не читати...”. Цінним і глибоким є навіть таке просте на перший погляд зауваження дванадцятирічної Марини: „Ця тарілочка ще тепла від рук Гончара”, чи та фраза, що шепотів, дивлячись уважно на руїни вічного Херсонесу, учень 9 класу Рома – „Там все інакше”. Насправді ці вислови містять у собі і певний результат розуміння, і відчуття Автора, і відстань між епохами...

Витвір мистецтва чи то у вигляді скульптури, чи то фреска або мозаїка, як правило, містять у зображенні смисли, для тлумачення яких юним археологам доводиться значно розширювати контекст свого сприйняття. Так, наприклад, знайомство з двома мармуровими левами, що їх було свого часу знайдено біля воріт стародавнього Херсонесу та виставлено в експозиції музею, стали мотивом учнівського дослідження питання про використання образу лева у геральдиці та створення власних геральдичних символік, про що свідчить уривок з навчального діалогу учнів 7 класу, учасників експедиції:

Ганна: Чому ворота захищали такі невеличкі леви – вони ж зовсім не страшні?

Сергійко: Зате справжні – хижачи.

Микола: А я думаю, що то їх поставили для краси, бо Лев – цар звірів.

Олексій: А я ще бачив левів у музеї – на тарілках і з каміння.

Микола: То ж у Херсонесі може був такий герб?”

Ганна: А чому саме лев?

Микола: Та я ж казав – він цар звірів, а у Візантії був базилевс – цар.

Олексій: А у нас у Харкові теж є кам’яні леви.

Сергійко: Тож навіщо їх там ставили?

Так зустріч з витвором мистецтва стала відправною точкою у створенні згодом не тільки історичної реконструкції воріт стародавнього міста, свідомості його мешканців, але й власного герба як свідоме вираження внутрішнього розуміння понять мужності, краси, доброти...

Для історика або філософа, філолога або мистецтвознавця кожна з цих тем, які виникають у зустрічі учасників експедиції з Автором-Митцем через враження від його витвору та переклад цього враження у текст, може стати або вже стала темою наукових досліджень, філософських міркувань... Але для нас у межах цієї статті важливо вяснити, що завдяки участі в археологічній експедиції зміст культури в її історичному розвитку став предметом роздуму, обговорення, дослідження, творіння навколо і в самому собі і, зрозуміло, після цього – певним надбанням свідомості учнів-учасників такої роботи. Герменевтична ідея „реалізується лише через мистецький досвід”, який є необхідною умовою формування і компетентностей як таких. Тому головним завданням експедиції є надання митецького, творчого досвіду свідомої розбудови

учнем свого життя, для чого необхідна зустріч з іншими Авторами культури, життя через враження та розуміння витвору – тексту. Який „не тільки говорить кожному з нас уже відоме „Це ти”... Він ще й каже нам: „Ти повинен змінювати своє життя” [10, 15]. А сам досвід археологічної експедиції дає нам змогу робити це найкращім чином.

Упродовж 18 років колектив Школи мистецтв здійснює археологічні експедиції до Національного історико-археологічного заповідника „Херсонес-Таврійський”. То ж питання щодо формування творчої особистості учня, здатної свідомо застосовувати у житті культурно-історичні надбання людства та науково-дослідницькі, комунікаційні, мистецькі, організаційні вміння, отримані під час самої експедиції, знаходяться певний час у центрі уваги педагогів школи. У межах нашого дослідження буде доцільним розглянути деякі результати щорічного опитування учнів, їх батьків, педагогів щодо участі в археологічній експедиції влітку. Вивчення статистичного узагальнення відповідей на питання, що пропонувалося для відповіді педагогам, учням і батькам учнів певною мірою може бути корисним для розкриття визначеної теми. Перелік компетентностей було розроблено за результатами попереднього опитування педагогів, учнів і батьків про їх очікування від участі в археологічній експедиції.

Питання для відповіді: „Які саме надбання дає особистості участь в археологічній експедиції?”

Зміст компетентності	Категорія опитуваних	Так	Не знаю	Ні
Вміння продуктивно спілкуватись, розуміючи іншу людину	Учні	83%	7%	10%
	Їх батьки	58%	28%	14%
	Педагоги	96%	4%	-
Вміння розуміти Автора тексту, або витвору мистецтва	Учні	87%	5%	8%
	Їх батьки	89%	2%	9%
	Педагоги	100%	-	-
Розуміння та досягнення своїх особистісних цілей, щодо навчання, здорового образу життя, дозвілля.	Учні	91%	3%	6%
	Їх батьки	89%	8%	3%
	Педагоги	100%	-	-
Формування дослідницьких навичок і вміння їх застосовувати	Учні	92%	5%	3%
	Їх батьки	94%	6%	-
	Педагоги	100%	-	-
Вміння бути художником, створювати витвори образотворчого мистецтва на рівні відповідному до наявних здібностей	Учні	91%	5%	8%
	Їх батьки	92%	4%	4%
	Педагоги	100%	-	-
Вміння письмово викладати думки та створювати тексти	Учні	88%	10%	2%
	Їх батьки	88%	8%	4%
	Педагоги	96%	4%	-
Орієнтація в історичному просторі і часі	Учні	82%	15%	3%
	Їх батьки	83%	17%	-
	Педагоги	100%	-	-
Вміння планувати життя, структуруючи час і життєвий простір	Учні	92%	6%	2%
	Їх батьки	91%	9%	-
	Педагоги	91%	9%	-

Вміння аналізувати вчинки, тексти, речові джерела, робити висновки	Учні	87%	11%	2%
	Їх батьки	94%	6%	-
	Педагоги	96%	4%	-
Відчуття причетності до історії та громадянської відповідальності за свої вчинки.	Учні	81%	15%	4%
	Їх батьки	88%	12%	-
	Педагоги	82%	13%	5%
Вміння вирішувати життєві питання на підставі історичного досвіду людства	Учні	88%	10%	2%
	Їх батьки	94%	6%	-
	Педагоги	87%	13%	-
Вміння опановувати новим знанням та творчо застосовувати це у житті	Учні	87%	8%	5%
	Їх батьки	88%	10%	2%
	Педагоги	91%	9%	-
Вміння аналізувати результати своєї діяльності та вносити потрібні корективи	Учні	92%	5%	3%
	Їх батьки	89%	11%	-
	Педагоги	100%	-	-
Свідомий професійний вибір завдяки отриманому в експедиціях досвіду	Учні	87%	6%	7%
	Їх батьки	66%	-	34%
	Педагоги	83%	17%	-
Вміння співставляти розвиток певних культур у часі та просторі.	Учні	87%	10%	3%
	Їх батьки	88%	8%	4%
	Педагоги	100%	-	-
Виникнення стійкого інтересу до активної пізнавальної діяльності	Учні	86%	11%	3%
	Їх батьки	94%	-	6%
	Педагоги	100%	-	-

Виходячи з вищезазначеного, можемо констатувати, що: археологічні експедиції, як унікальна форма науково-дослідницької та художньої практики школярів, мають великі можливості щодо формування у них історико-герменевтичної компетентності; головною ме-

тою експедицій, у яких беруть участь учні, може бути виключно педагогічна мета, якій підпорядковуються в тому числі археологічні наукові дослідження; вивчення педагогічних можливостей археологічних експедицій повинно бути спрямоване на досконале опрацювання і систематизацію вже існуючого досвіду та створення на цій підставі нових методик і технологій щодо формування історико-герменевтичної компетентності учнів. Питання, які було розглянуто в статті, звичайно, сприймаються нами, як початок досліджень і потребують своєї подальшої розробки з метою створення цілісної педагогічної технології, спрямованої на створення оптимальних умов формування компетентностей особистості, здатної до успішної, творчої життєдіяльності в умовах динамічної сучасності.

Література

1. Аверенцев С. Образ античности. – СПб.: Азбука – Классика, 2004. – 479 с.
2. Аверенцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. – СПб.: Азбука – Классика, 2004. – 477 с.
3. Бахтин М. Автор и Герой. К философским основам гуманитарных наук. – СПб.: Азбука, 2000. – 331 с.
4. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М. Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 9-193.
5. Бахтин М. Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – 301 с.
6. Бойченко І.В. Філософія історії. – Київ: Знання, 2000. – 723 с.
7. Брей У., Трамл Д. Археологический словарь. – М., 1996. – 381 с.
8. Вейдле В. Умирание искусства // Самосознание европейской культуры XX века. – М.: Политиздат, 1991. – С. 268-290.
9. Всемирная философия XX век. – Минск: Харвест, 2004. – 831 с.
10. Гадамер Г. Г. Герменевтика і поетика / Вибрані твори / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
11. Гадамер Г. Г. Истина і метод. / пер.з нім. / В 2 т. – К.: Юніверс, 2000.- Т.2. – 478 с.
12. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – М.: Наука, 1980. – 485 с.
13. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
14. Словник іншомовних слів. – Київ: Вища школа, 1977. – 774 с.
15. Сущенко Т.И. Основы внешкольной педагогики. – Минск: Бел. наука, 200. – 221 с.
16. Тойнби А. Дж. Постигание истории. – М.: Айрипресс, 2003. – 639 с.
17. Церен Э. Библиейские холмы. – М.: Наука, 1966 – 375 с.